

Միլենա Ղազարյան
*Հայաստանում Եվրոպական
համալսարանի հայցորդ
a.khachatryan@inbox.ru*

DOI: 10.53614/18294952-2025.1-29

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՉԱՓՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ

Սույն հոդվածը անդրադառնում է սահմանադրական իրավունքի տեսության կարեւորագույն հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնախնդիրների հետազոտությանը միջազգային իրավական առանձին չափորոշիչների շրջանակում:

Հոդվածում բացահայտվում է ժամանակակից իրավագիտության մեջ միջազգային իրավական ակտերում պետությունների և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների գործունեության ոլորտում տարածքային ամբողջականության սկզբունքի էությունն ու դրսևորման առանձնահատկությունները: Թեմայի ուսումնասիրության նպատակն է՝ հիմք ընդունելով կատարված հետազոտություն առանձնահատկությունները եւ ստացված արդյունքները, տարածքային ամբողջականության ապահովման վերաբերյալ իրավագետների տեսական-իրավական հայացքների ու ուսմունքների շրջանակում անհրաժեշտություն է առաջանում հետազոտել պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնահարցերը միջազգային իրավական առանձին չափորոշիչների համատեքստում՝ նպատակ ունենալով ուսումնասիրելու սահմանադրական տվյալ սկզբունքի ձևավորման, զարգացման, իրականացման, ապահովման միջազգային իրավական նախադրյալները, կանխորոշելու դրանց հնարավոր հետևանքներն ու արդյունքները:

Առանձնակի ուշադրության են արժանացնել հատկապես

Ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի և իր տարածքի նկատմամբ պետության ինքնիշխան իրավունքի միջև ենթադրյալ հակասությանն առնչվող հիմնախնդիրները: Ընդ որում, ուսումնասիրության արդյունքները հնարավորություն կընձեռնեն առավել մանրամասն պատկերացում կազմել միջազգային իրավակարգի ներկայիս պայմաններում պետության տարածքային ամբողջականության և ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հարաբերակցության և իրավունքի գերակայության տրամաբանության շրջանակում հատկապես երկրորդին առաջնայնության վերապահման մասին:

Հիմնաբառեր. պետության տարածքային ամբողջականություն, սահմանադրական սկզբունք, միջազգային իրավական չափորոշիչ, պետության ինքնիշխան իրավունքը, ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության հարաբերակցություն:

Ներածություն.

Իրավական համակարգի արդիականացման պայմաններում տարածքային ամբողջականության սկզբունքն իր ամրագրումն է ստացել ոչ միայն պետությունների ազգային օրենսդրությամբ, այլև միջազգային իրավական աղբյուրներում, ինչը վկայում է ժամանակակից պետությունների գործունեության համար այդ սկզբունքի կարևորության և դրա անշեղորեն ապահովման անհրաժեշտության մասին: Այս առումով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ պետության միասնության և տարածքային ամբողջականության ապահովման հետ կապված նման գործունեության իրականացումը մշտապես գործուն ազդեցություն է ունենում նույն պետության շահերի պաշտպանության երաշխավորման վրա: Այդ իմաստով արդարացի են հայ առանձին իրավագետների այն պնդումները, որ և՛ քաղաքական համակարգում, և՛ միջպետական հարաբերություններում՝ պետության տարածքային ամբողջականությունն առավելապես ընկալվում է որպես պետական ինքնիշխանության իրավական երաշխիք և, միաժամանակ՝ պետական իշխանության միասնականության ապահովման պայման (Այվազյան Ն., Այվազյան Ա., 2004. էջ 5-6, 4-6, Խաչատրյան Ա.Ա., 2016, էջ 83):

Հետևաբար՝ անհրաժեշտություն է առաջանում հետազոտել պետության տարածքային ամբողջականության ապահովման հիմնահարցերը միջազգային իրավական առանձին չափորոշիչների համատեքստում՝ նպատակ ունենալով ուսումնասիրելու սահմանադրական տվյալ սկզբունքի ձևավորման, զարգացման, իրականացման, ապահովման միջազգային իրավական նախադրյալները, կանխորոշելու դրանց հնարավոր հետևանքներն ու արդյունքները:

Մեթոդ.

Սույն ուսումնասիրության մեթոդական հիմքը ձևավորվում է ֆորմալ տրամաբանական եւ ֆորմալ իրավական մեթոդներով, համակարգային կա-

ռուցվածքային, տեխնիկական, համեմատական եւ իրավական վերլուծության մեթոդներով, որոնք օգտագործվել են ուսումնասիրության, համակարգման, հասկացությունների եւ իրավական բովանդակությունների բացահայտման ընթացքում:

Տարածքային ամբողջականության սկզբունքը միջազգային իրավական կարգավորումների համատեքստում

Տարածքային ամբողջականության որպես պետության ինքնիշխանության անբաժանելի մասի ապահովումն իրականացվում է ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային իրավական մակարդակներում քաղաքական, իրավական, կազմակերպչական, ազգային, դիվանագիտական, ռազմական, հատուկ և համալիր այլ միջոցների միջոցով:

Այդ առումով պետությունների և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների գործունեության ոլորտում տարածքային ամբողջականության սկզբունքին կարևորություն է տրվել միջազգային իրավական ակտերում (The Oxford Handbook on the United Nations, 2008, էջ 83): Հատկապես, անհրաժեշտ է նշել, որ այդ սկզբունքը ձևական առումով իր համընդհանուր նշանակությունն ունեցավ, երբ իր ամրագրումը ստացավ ՄԱԿ-ի 1945 թվականի կանոնադրությունում, այնուհետև՝ ՄԱԿ-ի 1970 թվականի Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում, հետագայում նաև՝ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողովի 1975 թվականի եզրափակիչ ակտում և միջազգային իրավական այլ փաստաթղթերում:

Մասնավորապես, Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում հիշատակվում է պետությունների այն պարտականությունների մասին, որ միջազգային հարաբերություններում պետք է ձեռնպահ մնալ ռազմական, քաղաքական, տնտեսական և այլ ձևով ճնշումներից կամ ներգործությունից, որոնք ուղղված կլինեն ցանկացած պետության տարածքային ամբողջականության դեմ: Չնայած այն հանգամանքին, որ ՄԱԿ-ի հիշատակված իրավական ակտերում տարածքային ամբողջականությունը չի առանձնացվել որպես ինքնուրույն սկզբունք, այդուհանդերձ բովանդակային նշանակությամբ այն հանդիսանում է միջազգային հանրաժանաչ սկզբունք և *jus cogens* նորմ, որը այլ սկզբունքների հետ էական նշանակություն ունի աշխարհակարգի ձևավորման համար (Cassese, 1987, էջ 184): Այդ հանգամանքն է ընդգծում նաև Մայքլ Վուդը՝ նշվելով, որ միջազգային իրավակարգի համար անհրաժեշտ է, որպեսզի «տարածքային ամբողջականության սկզբունքը» համարվի կարևոր, ինչպես դա նախատեսված է Միավորված Ազգերի Կազմակերպության Կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 4-րդ կետում (ուժի գործադրման արգելք) և այլ կարևոր փաստաթղթերում (Sir Michael Wood):

Այս սկզբունքն իր հետագա զարգացումն ունեցավ միջազգային իրավական այլ ակտերում, որոնցում հավաստվեց, որ միջազգային իրավունքը առավելապես հակված է տարածքային ամբողջականության երաշխավորմանը և այդ սկզբունքի նկատմամբ ոտնձգությունը չպետք է խրախուսվի: «Տարած-

քային ամբողջականության սկզբունքի» այս աստիճանական զարգացումը հնարավորություն տվեց աշխարհի երկրներին իրենց տարածքային վեճերը լուծել նպատակահարմար կերպով և օրինական ճանապարհով՝ միջազգային իրավունքի անընդհատ զարգացող սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան (Rahman, Sultan, & Zaman, 2023, էջ 948):

Հայ իրավագիտության պրակտիկայում այս սկզբունքի իրավական բովանդակության ու նշանակության մասին դեռևս ամբողջական խոսք չի կարող լինել, քանի որ կիրառական նշանակություն են ձեռք բերել ինչպես «տարածքային ամբողջականություն» եզրույթը, այնպես էլ՝ «տարածքային անձեռնմխելիությունը»:

Միջազգային իրավունքի դոկտրինում տարածքային ամբողջականության սկզբունքի իրավական էությունն ու բովանդակությունը նույնպես չեն բացահայտվել (Осройхов, 2013, էջ 244–245): Եվ առանձին դեպքերում այդ սկզբունքի տարաբնույթ մեկնաբանությունը և միջազգային իրավունքի հանրաձայն ալլ սկզբունքների, մասնավորապես, պետական սահմանի անխախտելիության, ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի հետ հարաբերակցության ոչ հստակ սահմանումը ինքնին հանգեցնում է բովանդակային առումով տարաբնույթ ընկալմանն ու իրադարձությունների տարբեր գնահատմանը: Այս առումով համակարծիք են հեղինակների այն պնդման հետ, որ՝ «ավելի ճիշտ է խոսել «պետության տարածքային ամբողջականության պահպանման կամ հարգման»՝ որպես միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքի մասին, որը սերտորեն կապված է միջազգային իրավունքի այլ սկզբունքների հետ» (Осройхов, 2013, էջ 244):

Բացի այդ, հաճախ հենց տարածքային վեճերն են հանգեցնում պետության տարածքային ամբողջականության խախտման: Խաղաղ միջոցների կիրառումը հաճախ ուղղված է նման վեճերի արդարացի լուծմանը, նույնիսկ այս գործընթացի դրական արդյունքի դեպքում վիճող պետությունների նախկին տարածքային սահմանները կարող են փոխվել՝ բացառապես փոխադարձ համաձայնության հիման վրա՝ կապված իրենց տարածքների փոփոխությունների և պետական համատեղ սահմանի փոփոխությունների հետ (Maill, 1992, էջ 54):

Անհրաժեշտ է նկատել, որ պետության տարածքային ամբողջականության սկզբունքի խախտումը կարող է իրականացվել առանց պետության դեմ զինված ուժի կիրառման, դրա փոխարեն ուղղակի կամ անուղղակի ներգործություն ունենալ այլ պետության ներքին կյանքի վրա կամ նպաստել պետություններում տեղի ունեցող բացասական գործընթացներին: Եվ պատահական չէ, որ պետությունները բացահայտ կամ ոչ բացահայտ ձևերով աջակցում կամ խրախուսում են մեկ այլ պետության տարածքում ներպետական հակասությունների խորացմանը, որն ինքնին հանգեցնում է տվյալ պետության տարածքի մասնատմանը:

Ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հարաբերակցության հիմնահարցը

Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրում առանցքային նշանակություն է տրվել ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքի հարաբերակցության հիմնախնդրին: Այն բարդ է և բազմաբևեռ, հանդիսանում է ժամանակակից իրավունքի հակասություններից մեկն է, որն առաջ է գալիս համամարդկային ինտեգրման ձգտումների և որպես ազգային անջատ միավորում գործելու, ինչպես նաև մարդու իրավունքների հարգանքի և ինքնիշխանության (պետական կամ ազգային) անձեռնմխելիության միջև (Чолахян, Чолахян, 2022, էջ 371):

Հարցի բովանդակային ուսումնասիրման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքը (միաժամանակ նաև՝ սկզբունք) համընդհանուր իրավական ճանաչում է գտել ՄԱԿ-ի կանոնադրության մակարդակում և դրանով ազդարարվել է, որ բոլոր ժողովուրդներն իրավունք ունեն ազատորեն որոշել իրենց քաղաքական կարգավիճակը՝ առանց արտաքին միջամտության և իրականացնել իրենց տնտեսական, սոցիալական և մշակութային զարգացումը, իսկ յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է հարգել այդ իրավունքը՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրության դրույթներին համապատասխան (հոդվ. 49, 51): Միաժամանակ, ՄԱԿ-ի կանոնադրության դրույթների (հոդվ. 49, 51) տրամաբանությունից հետևում է, որ մյուս պետությունները պարտավոր են համատեղ և ինքնուրույն գործողությունների միջոցով նպաստել մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների, ներառյալ ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի համընդհանուր հարգմանը և պահպանմանը: Նշված մոտեցումն իր արտացոլում է ստացել նաև ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1960 թվականի դեկտեմբերի 14-ի 1514 (XV) բանաձևով ընդունված «Գաղութային երկրներին և ժողովուրդներին անկախություն շնորհելու մասին» հռչակագրում: Ըստ Հռչակագրի 4րդ կետի «Կախյալ ժողովուրդների դեմ ուղղված բոլոր ռազմական գործողությունները կամ բռնաձնշողական բնույթի միջոցառումները պետք է դադարեցվեն, որպեսզի նրանք կարողանան խաղաղության և ազատության մեջ իրականացնել իրենց լիակատար անկախության իրավունքը, իսկ նրանց ազգային տարածքների ամբողջականությունը պետք է հարգվի»:

Բացի այդ, յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է զերծ մնալ բռնության ցանկացած այնպիսի գործողությունից, որը կզրկի նշված ժողովուրդներին՝ իրենց ինքնորոշման, ազատության և անկախության իրավունքների արդյունավետ իրականացնելուց:

Առաջին հայացքից ենթադրվում է, որ խոսք կարող է լինել ժողովուրդների իրավահավասարության ու ինքնորոշման իրավունքի և իր տարածքի նկատմամբ պետության ինքնիշխան իրավունքի միջև ենթադրյալ հակա-

սության մասին: Այնուամենայնիվ, ՄԱԿ-ի կանոնադրության և Միջազգային իրավունքի սկզբունքների մասին հռչակագրի տրամաբանության շրջանակում,

մի կողմից, ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման սկզբունքը չպետք է մեկնաբանվի որպես թույլտվություն կամ խրախուսող որևէ գործողություն, որը կհանգեցնի պետության տարածքի մասնատման կամ տարածքային ամբողջականության խախտման,

մյուս կողմից, պետության տարածքային ամբողջականության հետ կապված պետական սահմանների ոչ իրավաչափ փոփոխությունների արգելքի սկզբունքը չպետք է ընկալվի կամ մեկնաբանվի որպես ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի սահմանափակում:

Սակայն հարկ է նկատել, որ միջազգային բազմաբևեռության բացակայության պարագայում միջազգային իրավակարգը մի դեպքում զարգանում է առավելապես պետությունների տարածքային ամբողջականության ապահովման ուղղությամբ, երբ խրախուսվում է տարածքային ամբողջականության սպառնալիքներից պետությունների կենսական շահերի պաշտպանությունը, իսկ մեկ այլ դեպքում, պետության տարածքային ամբողջականության և ժողովուրդների ու ազգերի իրավահավասարության և ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի հարաբերակցության և իրավունքի գերակայության տրամաբանության շրջանակում առաջնությունը տրվում և պետք է տրվի երկրորդին՝ որպես մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների բաղադրիչ տարր:

Եզրակացություն.

Այսպիսով, ընդհանրացնելով, անհրաժեշտ է նկատել, որ նման երկակի մոտեցումները, թերևս, ոչ դրական ելքեր են կանխորոշում, այդուհանդերձ, հատկապես ժամանակակից իրողությունների պայմաններում, մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության երաշխավորման և արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի արդյունավետ իրականացման համատեքստում անհրաժեշտ է կատարել հետևյալ եզրահանգումները՝

1) **միջազգային անվտանգության երաշխավորման հիմքում պետությունների տարածքային ամբողջականության ապահովումը բխում է պետության և ազգային անվտանգության կենսական շահերի պաշտպանության անհրաժեշտությունից,**

2) **հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իրավական ու ժամանակակից սահմանադրություն ունեցող պետությունների կենսական շահերը բովանդակող քաղաքացիների ու ժողովրդի՝ որպես քաղաքացիների հավաքական հանրույթի իրավունքներն ու ազատությունները գերակա են, ուստի պետության կենսական շահերի պաշտպանությանը պետք է բխի ինչպես մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների, այնպես էլ՝ ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի արդյու-**

նավետ պաշտպանության բովանդակությունից,

3) պետության տարածքային ամբողջականության հարգումն ու պահպանումը իրավաչափ է ու արդարացված, եթե միջազգային իրավունքի նորմերի շրջանակում և դրանց հիման վրա հիմնավորվել է, որ տվյալ պետությանը չի ամրակցվել այլ պետության պատմական տարածք կամ տարածքի մաս՝ վերջինիս նկատմամբ ոչ իրավաչափ (այդ թվում՝ ոտնձգության) գործողության արդյունքում:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- Այվազյան, Ն., Այվազյան, Ա. (2004): Պետության տարածքային կառուցվածքի և սահմանադրական կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում // *Օրենք և իրականություն*։ Եր., հ.հ. 3,4,5,6:
- Խաչատրյան, Ա.Ա. (2016): *Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության հիմնախնդիրները, սահմանադրական ժամանակակից կարգավորումների համադրեքայում և դրանց լուծումները միջազգային իրավական ու սահմանադրական արդարադատության պրակտիկայում*: Եր.:
- Остроухов, Н.В. (2013). Территориальная целостность государства и ее обеспечение: теоретико-правовые и международно-правовые измерения // *Вестник РУДН, серия Юридические наук*. № 3, էջ 244–254:
- Чолахян, А. В., Чолахян В. А. (2022). Историко-правовые основы принципов территориальной целостности государств и права народов на самоопределение на современном этапе. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: История. Международные отношения*. Т. 22, вып. 3. էջ 370–377:
- Cassese, A. (1987). *International Law in Divided World*. – New York: Oxford University Press.
- Daws, Sam, and Thomas G. Weiss (eds). *The Oxford Handbook on the United Nations*(2008;online edn,Oxford Academic, 2 Sept. 2009),
Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. 14 December 1960, General Assembly resolution 1514 (XV) <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-granting-independence-colonial-countries-and-peoples>
- The Oxford Handbook on the United Nations / Ed. by Thomas G. Weiss and Sam Daws. – Oxford University Press, 2008. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560103.001.0001>
- Maill, H. (1992). *The Peacemakers: Peaceful Settlement of Disputes since 1945*. New York: St. Martin's Press.
- Sami Ur Rahman, Muhammad Shahid Sultan, Nasir Zaman (2023). Critical Overview of Principle of Territorial Integrity Under International Law. *Pakistan Journal of Social Research*, Vol. 5, No. 2, June 2023, pp. 943–954.
- Sir Michael Wood, Territorial Integrity. In *Encyclopedia Princetoniensis*.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ ГОСУДАРСТВА В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ СТАНДАРТОВ

В данной статье рассматривается один из важнейших вопросов теории конституционного права — исследование вопросов обеспечения территориальной целостности государства в рамках отдельных международно-правовых стандартов.

В статье раскрываются сущность и особенности проявления принципа территориальной целостности в международно-правовых актах в современной юриспруденции в сфере деятельности государств и иных субъектов международного права. Целью изучения темы является принятие за основу особенностей проведенных исследований и полученных результатов, в рамках теоретико-правовых воззрений и учений юристов по обеспечению территориальной целостности, необходимость исследования вопросов обеспечения территориальной целостности государства в контексте отдельных международно-правовых стандартов, с целью изучения международно-правовых предпосылок формирования, развития, реализации и обеспечения данного конституционного принципа, а также прогнозирования их возможных последствий и результатов.

Особое внимание следует уделить вопросам, связанным с предполагаемым противоречием между равенством народов и правом на самоопределение и суверенным правом государства на своей территории. Кроме того, результаты исследования дадут возможность сформировать более детальное представление о соотношении территориальной целостности государства с равенством народов и наций и правом на самоопределение народа в современных условиях международного правопорядка, а также приоритете последнего, в частности, в логике верховенства права.

Ключевые слова: территориальная целостность государства, конституционный принцип, международно-правовой стандарт, суверенное право государства, соотношение права на самоопределение народов и территориальной целостности.

Milena Ghazaryan*Ph.D. student at the European University in Armenia**Email: a.khachatryan@inbox.ru*

ENSURING THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THE STATE WITHIN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS

This article examines one of the most important issues in the theory of constitutional law — the study of issues of ensuring the territorial integrity of the state within the framework of individual international legal standards.

The article reveals the essence and features of the manifestation of the principle of territorial integrity in international legal acts in modern jurisprudence in the sphere of activities of states and other subjects of international law. The purpose of studying the topic is to take as a basis the features of the conducted research and the results obtained, within the framework of theoretical and legal views and teachings of lawyers on ensuring territorial integrity, the need to study issues of ensuring the territorial integrity of the state in the context of individual international legal standards, in order to study the international legal prerequisites for the formation, development, implementation and provision of this constitutional principle, as well as predicting their possible consequences and results.

Particular attention should be paid to issues related to the alleged contradiction between the equality of peoples and the right to self-determination and the sovereign right of the state on its territory. In addition, the results of the study will provide an opportunity to form a more detailed understanding of the relationship between the territorial integrity of the state and the equality of peoples and nations and the right to self-determination of the people in the modern conditions of the international legal order, as well as the priority of the latter, in particular, in the logic of the rule of law.

Key words: territorial integrity of the state, constitutional principle, international legal standard, sovereign right of the state, relationship between the right to self-determination of peoples and territorial integrity.

Հոդվածը խմբագրություն է ներկայացվել՝ 2025թ. ապրիլի 30-ին:

Հոդվածը հանձնվել է գրախոսման՝ 2025թ. մայիսի 7-ին:

Հոդվածն ընդունվել է տպագրության՝ 2025թ. հունիսի 11-ին: